

LITTERATUR

Teoretisk

Hans Basbøll, *The phonology of Danish*. Oxford / New York 2005.

Nina Grønnum, *Fonetik og fonologi: almen og dansk* (3. udg.). København 2005.

Nina Grønnum, *Rødgrød med fløde: en lille bog om dansk fonetik*. København 2007.

Praktisk

Lisbeth Thorborg, *Dansk udtale: øvebog*, med cd-rom. København 2003.

Lisbeth Thorborg, *Dansk udtale i 49 tekster*, med cd-rom (2. udg.). København 2003.

Lisbeth Thorborg, *Dansk udtale for begyndere*, med cd-rom (2. udg.). København 2005.

Oversigt over

DET DANSKE LYDSYSTEM

for viderekomne udlændinge
og deres undervisere

THOMAS OLANDER

version 0.3 · Sofia, marts 2008

INDHOLD

1	indledning
2-4	vokaler
5-6	konsonanter
7	stød
8	tryk
9	særlige vanskeligheder
10	tydelig og normal tale
11	eksempeltekst
12	litteratur

Oversigt over det danske lydsystem er endnu under udarbejdelse, men det er mit håb at den alligevel vil kunne være til nytte i både den teoretiske forståelse af det danske lydsystem og i den praktiske tilegnelse af dansk udtale.

Ved »dansk« forstås her københavnsk rigsmål talt meget tydeligt af yngre (ca. 30-årige) danskere. Oversigten støtter sig først og fremmest til fremstillingerne i Grønnum 2005 og Basbøll 2005, men adskiller sig på en række punkter fra disse fremstillinger.

I oversigten refereres der til dansk på to niveauer:

- Det FONETISKE niveau: Udtalen af danske sproglyde og ord noteres mellem kantede parenteser, fx ['sɔ̃kɔʔ].
- Det ORTOGRAFISKE niveau: Den skriftlige gengivelse af danske sproglyde og ord noteres ved brug af kursiv, fx *sprog*.

På tommelot.dk/lydsystem/ er eksemplerne tilgængelige som lyd-filer.

VOKALER

Dansk har et meget rigt vokalsystem med mange forskellige kvaliteter. De fleste vokalkvaliteter optræder både lange og korte. I betonedede stavelser finder vi følgende KORTE VOKALKVALITETER:

	urundede			rundede		
fortungevok.	[i]	[ˈmið]	<i>mit</i>	[y]	[ˈnyð]	<i>nyt</i>
	[e]	[ˈmeð]	<i>midt</i>	[ø]	[ˈmøð]	<i>mødt</i>
	[ɛ]	[ˈmɛð]	<i>mæt</i>	[œ]	[ˈsœmʔ]	<i>søm</i>
	[æ]	[ˈsæʊʔ]	<i>sav</i>	[ɛ]	[ˈdʊɛʊ]	<i>drøv</i>
	[a]	[ˈmað]	<i>mat</i>			
bagtungevok.				[u]	[ˈmuð]	<i>mut</i>
				[o]	[ˈfoðʔ]	<i>fod</i>
				[ɔ]	[ˈɔsð]	<i>kost</i>
				[ɒ]	[ˈtɒʊ]	<i>tov</i>
				[ʌ]	[ˈtʌð]	<i>tot</i>
	[a]	[ˈtʰaɔ]	<i>tak</i>			

De korte betonedede vokalers distribution

- Kort [æ] optræder kun foran [ðʔ] og [ʊʔ], hvor [a] ikke optræder.
- Kort [ɒ] optræder kun foran [ʊ], hvor [ʌ] ikke optræder.
- Kort [ɛ] optræder kun efter [ʊ], hvor [ø] ikke optræder, og foran [ɛ], hvor [œ] ikke optræder.

Tydelig tale

[en ˈd̥æːʔ ɓle ˈsoːʔl̥ɪ ʌ ˈvenʔŋ uːeːʔniːi ˈʌmʔ ˈvɛm ɔa va ˈsɔ̥æ̥g̥sɔ̥sɔ̥ // ˈneːð̥ ʔhɔ ˈjoːʔen ˈsɔːʔ ɔi en ˈmanʔ ɔa va ʔhɔ ˈvaɪʔ ˈg̥ɛmʔŋ en ˈs̥g̥ɔʊʔ // ˈvenʔŋ ˈsæːæ ˈt̥se ˈsoːʔl̥ɪ // kʰa ɔu ˈseːʔ ˈd̥ɛnʔ ˈmanʔ ɔa ˈg̥ɔːʔ ˈd̥ɛɔ̥ʔ ˈneːð̥ ʔhɔ ˈs̥g̥ɔʊvaːʔɪn // la ʌs ʔhɔ̥æ̥ʊ ˈk̥ɔ̥af̥d̥e ʔhɔ ˈham // ˈd̥ɛnʔ ɔa kʰa fɔ ˈf̥ɔ̥ḁg̥ŋ ˈa ham a ɔŋ ˈsɔ̥æ̥g̥sɔ̥sɔ̥ // ˈɔʊ ˈkʰɛɪ / ˈsvaːð̥ð̥ ˈsoːʔl̥ɪ / ˈd̥u ˈsɔ̥aːd̥e // ˈsʌ ɓeˈg̥m̥nʔd̥ ˈvenʔŋ ʌ ˈɓleːsə ʌ ˈsɔ̥ɔːmə // ˈsɔ̥ɔːe ˈt̥s̥æːʔe vɛld̥ð̥ ʌmˈkʰulʔ // ˈd̥yːʔenə i ˈs̥g̥ɔːʔɪn s̥g̥ð̥d̥e ˈlyːʔ i ɔ̥æːes ˈhuːle ʌ ˈs̥g̥juːʔɪ // ˈmaŋə ˈf̥uːl̥æːð̥e ɓle ɓle̥sɔ̥ ˈneðʔ a ˈvenʔŋ / mɛn ˈmanʔŋ / ɔa ˈs̥l̥ɛð̥ ˈe̥g̥ fʌˈsɔ̥ð̥d̥ a ɔe va ˈham ɔa va ˈbːsæːʔ ˈt̥se ˈsɔ̥ɔːm̥væːʔeð̥ / ˈt̥s̥æ̥g̥ ˈf̥ɔ̥ḁg̥ŋ ˈt̥s̥ɛð̥ ʌmˈk̥ɔ̥ŋʔ sa ʌ ˈsɔ̥ɔ̥að̥ sa ˈf̥ɔ̥amʔ sʌ ˈg̥ʌð̥ han nu ˈkʰunə]

Normal tale

[en ˈd̥æːʔ ɓle ˈsoːʔl̥ɪ ʌ ˈvenʔŋ uːeːʔniːi ˈʌmʔ ˈvɛm ɔa va ˈsɔ̥æ̥g̥sɔ̥sɔ̥ // ˈneːð̥ ʔhɔ ˈjoːʔen ˈsɔːʔ ɔi en ˈmanʔ ɔa va ʔhɔ ˈvaɪʔ ˈg̥ɛmʔŋ en ˈs̥g̥ɔʊʔ // ˈvenʔŋ ˈsæːæ ˈt̥se ˈsoːʔl̥ɪ // kʰa ɔu ˈseːʔ ˈd̥ɛnʔ ˈmanʔ ɔa ˈg̥ɔːʔ ˈd̥ɛɔ̥ʔ ˈneːð̥ ʔhɔ ˈs̥g̥ɔʊvaːʔɪn // la ʌs ʔhɔ̥æ̥ʊ ˈk̥ɔ̥af̥d̥e ʔhɔ ˈham // ˈd̥ɛnʔ ɔa kʰa fɔ ˈf̥ɔ̥ḁg̥ŋ ˈa ham a ɔŋ ˈsɔ̥æ̥g̥sɔ̥sɔ̥ // ˈɔʊ ˈkʰɛɪ / ˈsvaːð̥ð̥ ˈsoːʔl̥ɪ / ˈd̥u ˈsɔ̥aːd̥e // ˈsʌ ɓeˈg̥m̥nʔd̥ ˈvenʔŋ ʌ ˈɓleːs ʌ ˈsɔ̥ɔːŋ // ˈsɔ̥ɔːe ˈt̥s̥æːʔe vɛld̥ð̥ ʌmˈkʰulʔ // ˈd̥yːʔenə i ˈs̥g̥ɔːʔɪn s̥g̥ð̥d̥e ˈlyːʔ i ɔ̥æːes ˈhuːle ʌ ˈs̥g̥juːʔɪ // ˈmaŋ ˈf̥uːl̥æːð̥e ɓle ɓle̥sɔ̥ ˈneðʔ a ˈvenʔŋ / mɛn ˈmanʔŋ / ɔa ˈs̥l̥ɛð̥ ˈe̥g̥ fʌˈsɔ̥ð̥d̥ a ɔe va ˈham ɔa va ˈbːsæːʔ ˈt̥se ˈsɔ̥ɔːm̥væːʔeð̥ / ˈt̥s̥æ̥g̥ ˈf̥ɔ̥ḁg̥ŋ ˈt̥s̥ɛð̥ ʌmˈk̥ɔ̥ŋʔ sa ʌ ˈsɔ̥ɔ̥að̥ sa ˈf̥ɔ̥amʔ sʌ ˈg̥ʌð̥ han nu ˈkʰun]

Ortografi

En dag blev solen og vinden uenige om hvem der var stærkest. Nede på jorden så de en mand der var på vej gennem en skov. Vinden sagde til Solen: »Kan du se den mand der går dernede på skovvejen? Lad os prøve kræfter på ham. Den der kan få frakken af ham, er den stærkeste.« – »Okay«, svarede Solen, »Du starter«. Så begyndte Vinden at blæse og storme. Store træer væltede omkuld. Dyrene i skoven søgte ly i deres huler og skjul. Mange fuglere der blev blæst ned af vinden, men manden, der slet ikke forstod at det var ham der var årsag til stormvejret, trak frakken tæt omkring sig og stred sig frem så godt han nu kunne.

TYDELIG OG NORMAL TALE

Som nævnt er udgangspunktet for denne oversigt tydeligt talt dansk. Normal tale afviger bl.a. på følgende punkter fra tydelig tale:

- Efter betonet kort vokal bliver nasal/lateral + [ə] til syllabisk nasal/lateral, fx [ˈfɑŋə] *fange* > [ˈfɑŋ] (medmindre nasalen/lateralen forudgås af en konsonant, fx [ˈvɛsnə ˈlɛ:ɔnə] *visne, levende*).
- Efter lang vokal bliver nasal/lateral + [ə] til syllabisk nasal/lateral, fx [ˈkʰo:nə] *kone* > [ˈkʰo:n] (medmindre nasalen/lateralen forudgås af en konsonant, fx [ˈɛ:bələ] *æble*).
- Identiske på hinanden følgende ubetonede vokaler kontraheres, fx [ˈlanðð ˈlɛŋɛɛ] *landede, længere* > [ˈlanð ˈlɛŋɛ].
- Efter lang vokal + obstruent falder [ə] væk, fx [ˈæ:bə ˈlɛ:sə] *abe, læse* > [ˈæ:b ˈlɛ:s].
- Efter kort vokal + obstruent falder [ə] væk, fx [ˈlɑbə ˈlɛsə] *lappe, læsse* > [ˈlɑb ˈlɛs].

I betonedede stavelser finder vi følgende LANGE VOKALKVALITETER:

	urundede			rundede		
fortungevok.	[i:]	[ˈmi:lə]	<i>mile</i>	[y:]	[ˈsy:lə]	<i>syle</i>
	[e:]	[ˈme:lə]	<i>mele</i>	[ø:]	[ˈsø:lə]	<i>søle</i>
	[ɛ:]	[ˈmɛ:lə]	<i>mæle</i>	[œ:]	[ˈhœ:nə]	<i>høne</i>
	[æ:]	[ˈmæ:lə]	<i>male</i>	[ɛ:]	[ˈgɛ:e]	<i>gøre</i>
bagtungevok.				[u:]	[ˈmu:lə]	<i>mule</i>
				[o:]	[ˈmo:lə]	<i>mole</i>
				[ɔ:]	[ˈmɔ:lə]	<i>måle</i>
				[ɒ:]	[ˈbɒ:nə]	<i>orne</i>
	[ɑ:]	[ˈkʰɑ:bə]	<i>karpe</i>	[ʌ:]	[ˈhʌ:e]	<i>høje</i>

De lange vokalers distribution

- Langt [ɛ:] optræder kun foran [e], hvor [œ:] ikke optræder.
- Langt [ʌ:] optræder kun foran [i], hvor [ɒ:] ikke optræder.

Distributionen af lange og korte vokaler

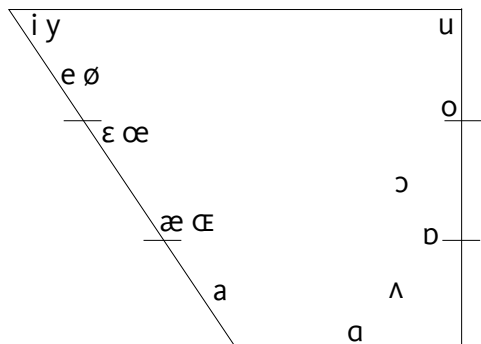
Foran obstruenter, nasaler og lateraler finder vi både korte og lange vokaler. Derimod er vokalkvantiteten automatisk, dvs. ikke distinktiv, foran vokaler og halvokaler.

- Foran obstruenter, nasaler og lateraler optræder både korte og lange vokaler, fx [ˈpʰɑgə ˈpʰɑ:gə ˈœfe ˈsœ:fe ˈmenə ˈme:nə ˈlɛgə ˈlɛ:gə] *pakker, parker; øffer, surfer; minde, mene; lægge* (vb. inf.), *lægge* (sb. pl.).
- Foran vokaler er vokaler altid lange, fx [ˈla:ɪ ˈle:ɪ ˈpʰi:e ˈy:ð] *leje, leve, piger, yde*.
- Foran halvokaler i udlyd, foran halvokaler med stød og foran halvokaler efterfulgt af konsonant (inkl. halvokal) er vokaler altid korte, fx [ˈhaɪ ˈhaɪ ˈdɑɪ? ˈkʰuɔ? ˈbɑɪ?e ˈlyð?e ˈkɑɪsə ˈuɔnə ˈlaɪɛ ˈyððe] *hej, hav* (sb. sg.), *dej, kur, bajer, lyder, rejse, urne, lejre, ydre*.

- Foran halvvokaler fulgt af vokal er vokalerne snarest halvlange, fx [ˈlaːɪe ˈyːðe] *lejer, yder*, men kvantiteten kan variere.

Vokalskema

I dette skema ses de danske betonedede vokalers indbyrdes placering efter artikulationssted (efter Basbøll 2005: 48):

Ubetonede vokaler

Følgende korte vokaler optræder aldrig med tryk:

artikulatorisk vokaliske	artikulatorisk konsonantiske
[ɪ] [ˈlaːɪ] <i>leje</i>	[ɱ] [ˈlaɒɱ] <i>lappen</i>
[ʊ] [ˈleːʊ] <i>leve</i>	[ŋ] [ˈkʰaɗŋ] <i>katten</i>
[e] [ˈpʰiːe] <i>piger</i>	[ŋ] [ˈtʰaɗŋ] <i>takken</i>
[ə] [ˈfaɗə] <i>fatte</i>	[ʃ] [ˈsyɗʃ] <i>cykel</i>
[ð] [ˈfaɗð] <i>fattet</i>	

De ubetonede vokaler [ɪ ʊ e] ligger artikulatorisk tæt på de betonedede vokaler [e o ʌ].

SÆRLIGE VANSKELIGHEDER FOR UDLÆNDINGE

Artikulationen af visse lyde frembyder særlige vanskeligheder for udlændinge. Hvilke lyde der volder problemer, afhænger naturligvis af den dansklærendes modersmål, men generelt bør der lægges særligt mærke til følgende lyde:

- Vokalerne: de urundede fortongevokaler: [i e ε æ a].
- De rundede fortongevokaler: [y ø œ œ].
- Halvvokalen [ɔ] og vokalen [ɒ], fx [ˈmað ˈmaːð] *mad, meget*.
- Approksimanten [ɹ] og dens ustemte variant [ɹ̥], fx [ˈkʰaɗ ˈtʰkʰaɗ] *rat, træet*.
- Den affrikerede alveolære lukkelyd [tʰ], fx [ˈtʰaɗ ˈtʰkʰaɗtʰe] *tak, traktor*.
- Den ustemte udtale af dansk [ɸ ɗ ɟ]; herunder den ustemte udtale af forbindelserne [sɸ sɗ sɟ] (ikke [zb zd zg]), fx [ˈtʰieʔsɗa] *tirsdag*.
- Artikulationen af [h] (ikke [x]), fx [ˈhaɪ] *hej*.
- Udtalen af [ŋ] (ikke [ŋɟ]), fx [ˈfaŋe] *fanger*.
- Stød, fx [ˈmæːʔle] *maler* (vb. prs.) vs. [ˈmæːle] *maler* (sb. sg.); [ˈmanʔ] *mand* vs. [ˈman] *man*.
- Enhedstryk, fx *!Pia kan spille !skak*.

TRYK

Det danske tryk, noteret ved ['], manifesteres primært ved en ændring i grundtoneforløbet. I københavnsk rigsmål sker der en stigning i grundtoneforløbet fra den betonedede stavelse til den efterfølgende stavelse – i et ord som [ˈsbjːsə] *spise* ligger første stavelse altså i et lavere toneleje end anden stavelse.

På sætningsniveau er dansk karakteriseret ved at en verbalform i mange tilfælde er ubetonet hvis den indgår en i en nær syntaktisk forbindelse med et efterfølgende syntagma. Dette fænomen kaldes »enhedstryk«. De vigtigste forekomster af enhedstryk er:

- Verbum + objekt uden bestemmer (altid enhedstryk): *ˈPia læser aˈvis* (jf. med bestemmer: *ˈPia ˈlæser en aˈvis*), *ˈNiels passer ˈbørn* (jf. med bestemmer: *ˈNiels ˈpasser ˈbørnene*), *ˈPia spiller ˈskak*.
- Verbum + egentligt subjekt uden bestemmer (altid enhedstryk): *der mangler ˈvand*.
- Verbum + præpositionsforbindelse eller adverbium (enhedstryk ved faste forbindelser): *ˈPia hører ˈefter*, *ˈNiels falder i ˈsøvn*, *ˈPia går i ˈvandet* (jf. løsere forbindelse: *ˈbarnet ˈleger i ˈvandet*).
- Verbum + prædikat (altid enhedstryk): *ˈNiels er ˈtræt*, *ˈPia malede ˈhuset ˈrødt*.
- Hjælpeverbum + hovedverbum (altid enhedstryk): *ˈPia har ˈset ˈNiels*, *ˈNiels skal ˈsove*.

Enhedstryk kan omfatte flere på hinanden følgende verber, fx *ˈPia har kunnet stå på ˈvandski*.

Når verbet er ubetonet, forsvinder både længde og stød, fx [ˈpiːa læse aˈviːːs] *ˈPia læser aˈvis* (jf. [ˈpiːa ˈlɛːːse en aˈviːːs] *ˈPia ˈlæser en aˈvis*); [ˈnɛls gø ˈjɛmː] *ˈNiels går ˈhjem* (jf. [ˈnɛls ˈgøːː pɔ ˈgæːːn] *ˈNiels ˈgår på ˈgaden*).

Også kvantorer (undtagen talord) er ubetonede, fx *et glas ˈvand*, *et ton ˈstål*.

KONSONANTER

Det danske konsonantsystem er relativt simpelt sammenlignet med konsonantsystemerne i andre sprog. Konsonanterne er altid korte, undtagen i komposita af typen [ˈhussalʔ] *hussalg*.

For OBSTRUENTERNE (der udgøres af klusiler, frikativer og affrikativer) er det karakteristisk at forskellen på [pʰ tʰ kʰ] og [b ɗ ɡ] udelukkende ligger i tilstedeværelsen eller fraværet af aspiration (hhv. affrikation). Både [pʰ tʰ kʰ] og [b ɗ ɡ] er ustemte og lenis.

Følgende obstruenter optræder i dansk:

		forlyd		udlyd	
klusiler	[pʰ]	[ˈpʰas]	<i>pas</i>	/	
	[tʰ]	[ˈtʰaɡ]	<i>tak</i>		
	[kʰ]	[ˈkʰaɖ]	<i>kat</i>		
	[b]	[ˈbʌs]	<i>bas</i>	[ˈlʌb]	<i>lap</i>
	[ɖ]	[ˈɖas]	<i>das</i>	[ˈsʌɖ]	<i>sat</i>
	[ɡ]	[ˈɡʌs]	<i>gas</i>	[ˈtʰaɡ]	<i>tak</i>
frikativer	[f]	[ˈfʌɖ]	<i>fat</i>	[ˈlʌf]	<i>luf</i>
	[s]	[ˈsʌɖ]	<i>sat</i>	[ˈpʰas]	<i>pas</i>
	[ç]	[ˈçʌɖ]	<i>sjat</i>	[ˈhʌç]	<i>hash</i>
	[h]	[ˈhʌɡ]	<i>hak</i>	/	
affr.	[tʰç]	[ˈtʰçʌnːs]	<i>tjans</i>		
	[ɖç]	[ˈɖçʌs]	<i>jazz</i>	[ˈbʌɖç]	<i>badge</i>

De øvrige konsonanter i dansk deles op i APPROKSIMANTER, HALV-VOKALER, NASALER og LATERALER. De to sidstnævnte grupper opfører sig i mange sammenhænge parallelt.

approk.	[j]	[ˈja]	<i>ja</i>		
	[v]	[ˈvað]	<i>vat</i>		
	[ʁ]	[ˈʁað]	<i>rat</i>		
halvvokaler	[ɥ]			[ˈhaɥ]	<i>hej</i>
	[ɸ]			[ˈhaɸ]	<i>hav</i>
	[ɘ]			[ˈmoɘ]	<i>mor</i>
	[ð]			[ˈmað]	<i>mad</i>
nas. og lat.	[m]	[ˈmað]	<i>mat</i>	[ˈham]	<i>ham</i>
	[n]	[ˈnað]	<i>nat</i>	[ˈman]	<i>man</i>
	[ŋ]			[ˈbʌŋ]	<i>bon</i>
	[l]	[ˈlað]	<i>ladt</i>	[ˈtʰal]	<i>tal</i>

Efter [p^h t^s k^h f] finder vi ustemt [j ɸ ɥ], fx [ˈp^hɥað ˈk^hʁað ˈk^hjo:lə] *pjat, krat, kjole*; ustemt [ɥ] findes også efter [s], fx [ˈsɥɛŋ] *slik*.

STØD

Det danske stød, noteret ved [ʔ], består artikulatorisk i uregelmæssigheder i stemmelæbesvingningerne. Stød kan kun optræde i følgende strukturer:

- En lang vokal (fx [ˈhu:ʔs ˈvi:ʔse] *hus, viser* (vb. prs.).
- En kort vokal umiddelbart efterfulgt af en halvvokal (fx [ˈvaɥʔ ˈbʊaɥʔe] *vej, bajer*), en nasal (fx [ˈlamʔ ˈk^hamʔe] *lam, kammer*) eller en lateral (fx [ˈhalʔ ˈbʌlʔe] *hal, baller*).

Dette strukturelle lydige krav for at der kan optræde stød, kaldes »stødbasis«. I stavelser der indeholder en kort vokal efterfulgt af en obstruent (fx [ˈk^hað ˈp^has] *kat, pas*), er stød udelukket.